

U Habsburškoj Monarhiji

Damir Matanović

*(Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)*

NAMETNUTA DVOJNOST: NASTANAK SLOBODNOG VOJNOG KOMUNITETA VINKOVCI (1765. – 1787.)

UDK 94(497.5 Vinkovci)“1765/1787”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 26. 1. 2006.

Autor u radu analizira problem nastanka i funkcioniranja slobodnog vojnog komuniteta Vinkovci. Naglasak stavlja na podvojenost naselja, tj. na paralelno egzistiranje vojnog i civilnog na istom prostoru. Isto autor detektira i u slobodnim vojnim komunitetima Mitrovica i Nova Gradiška. Pošto su sva tri komuniteta ujedno bila i zapovjedna mjesta slavonskih krajiških pukovnija, autor postavlja tezu da Vinkovci, Mitrovica i Nova Gradiška predstavljaju novi model vojnih komuniteta koji nastaje nakon neuspjeha projekta prvih vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini.

Ključne riječi: Slavonska vojna krajina, slobodni vojni komuniteti, Vinkovci

Prvi slobodni vojni komunitet u Slavonskoj vojnoj krajini osnovan je 1748. u Petrovaradinu. Od tada pa do proglašenja Vinkovaca slobodnim vojnim komunitetom prošlo je sedamnaest godina. Vinkovci, zapovjedno mjesto Brodske pukovnije, dobili su 1765. status u kojem je Petrovaradin bio gotovo dva desetljeća.

Postavlja se, međutim, pitanje zbog čega su Vinkovci tek nakon 17 godina oslobođeni vojnih obveza? Napose ako znamo da su, nakon Petrovaradina i 1748., slijedila proglašenja komuniteta Zemun, Karlovci, Bukovica, Brod i Stara Gradiška 1753. Odgovor bi se mogao nazrijeti analiziramo li dvije činjenice: gospodarsku situaciju u Vojnoj krajini te ulogu slobodnih vojnih komuniteta u Krajini i poziciju samih Vinkovaca u okviru 7. brodske krajiške pukovnije.

Gospodarska baza Vojne krajine bila je izrazito agrarna. Seljaci-vojnici čuvali su granicu prema Osmanskom Carstvu i ratovali za Habsburgovce na

europskim ratištima. No, zato nisu plaćali poreze. A Krajini su osim vojnika bili potrebni i porezni obveznici. Zato su osnovani slobodni vojni komuniteti kako bi se izrazito agrarna Vojna krajina napučila stanovništvom kome su primarne neagrarne djelatnosti. Ponajprije obrtnicima. Stanovništvo vojnih komuniteta oslobođeno je gotovo svih obaveza vezanih uz vojnu službu i čuvanje granice. No, zauzvrat dobivene slobode komuniteti su morali prihodima pojačano puniti Ratnu vojnu blagajnu ne bi li se u Vojnoj krajini ostvario habsburški ideal autarkije, tj. ne bi li stanovništvo Krajine samo proizvodilo za zadovoljenje svih svojih potreba te uzdržavalo, za Habsburgovce, besplatnu krajišku vojsku. Za ostvarenje ideala samofinanciranja u Slavonskoj vojnoj krajini bilo je, po vojnim izračunima potrebno godišnje uprihodovati oko 35.000 forinti. Komuniteti su svake godine toj sumi morali pridonijeti 14.600 for.¹ Do tog iznosa kontribucije za komunitete došlo se nakon pregovora s ratnim komisarom (*Kriegs Commissarius*). Određeni su iznosi novca koje su komuniteti svake godine u sljedećih deset godina morali uplaćivati u granični fond. Petrovaradinu je određena suma od 3.500 for. godišnje, Bukovici 200 for., Karlovcima 4.000 for., Zemunu 4.500 for., Brodu 1.400 for. i Staroj Gradiški 1.000 for.² No, ti komuniteti nisu u Ratnu blagajnu uspijevali uplatiti niti tu relativno malu sumu te je kontribucija za njih nekoliko puta snižavana, a financijski je manjak nadoknađivala blagajna Dvorskog ratnog vijeća. Upravo je zato došlo do ideje o osnivanju novih vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini. Porezni manjak koji je bio prisutan u prvoosnovanim komunitetima trebao se nadoknaditi kontribucijom u novim komunitetima.

Zato 1765. godine status slobodnog vojnog komuniteta dobivaju Vinkovci, Mitrovica i Nova Gradiška. Tek nakon toga, osnivaju se vojni komuniteti i u Hrvatskoj vojnoj krajini. Odgovor na pitanje zašto su ta tri mjesta promovirana u status od vojske i vojnih dužnosti slobodnih mjesta možemo dobiti analizom uloge Vinkovaca, Mitrovice i Nove Gradiške u Slavonskoj vojnoj krajini. Sva tri mjesta su, naime, zapovjedna mjesta triju slavonskih krajiških pukovnija. Stanovnici tih mjesta nisu bili opterećeni maksimalnim novačenjem. Naime, zbog velikog broja vojnika iz drugih

¹ Österreichisches Archives, Kriegsarchiv (dalje: KA), Hofkriegsrath (dalje: HKR), 1753., 61-10/42: „...Worauf der Kriegs Commissarius Garzulli zwar mit ihnen eximirten Orthen auf ein Equitables quantum provisorie zu conveniren getrachtet allein es fatten sich selbe nur auf nachstuhendes quantum bei zulaßen erklärt; alß Peterwardein in vervolg des von Hof Kriegs Rath berichts vorsie auf 10 Jahr

Stipulirten Contracts	3.500 f
Bukowez	200 f
Carlowiz	4.000 f
Semlin	4.500 f
Brood	1.400 f
Gradisca	1.000 f
Zusamen Jährlich pro omni et toto	14.600 f entrichten zu können.“

² Isto.

naselja stacioniranih na kraće ili duže vrijeme u zapovjednom mjestu nije postojala potreba za znatnijim vojnim opterećenjem njih samih. Ponajviše zbog toga, a ne zbog brojnih obrtnika i trgovaca ili njihove ekonomske snage, ta tri mjesta postala su komunitetima.

Međutim, što se Vinkovaca tiče, 1765. je i godina podjele. Naime, Vinkovci su te godine podijeljeni na vojni i civilni dio. Jedan dio je i dalje ostao zapovjedno mjesto pukovnije i satnije, a drugi dio je postao komunitetom ili, ispravnije, dio stanovništva i nadalje je ostao pod ingerencijom vojnih vlasti, a dio njih je proglašen stanovnicima slobodnog vojnog komuniteta. Jednima je i dalje zapovijedao zapovjednik Brodske pukovnije s cjelokupnom vojnom hijerarhijom dok su drugi bili pod jurisdikcijom gradskog suca kojeg su sami birali, a on je bio odgovoran izravno zapovjedniku Slavonske vojne krajine. Vjerojatno je slično bilo i s Mitrovicom te Novom Gradiškom koji također nisu bili potpuno izdvojeni iz Petrovardinske odnosno Gradiške pukovnije. Ovu tezu potvrđuju sačuvani popisi stanovništva iz razdoblja 1765. – 1787., koji pokazuju da Vinkovci, Mitrovica i Nova Gradiška imaju znatno manje stanovnika negoli je to slučaj s komunitetima promoviranim 1748. i 1753. godine.³

Tablica 5: BROJ STANOVNIKA SLAVONSKIH VOJNIH KOMUNITETA 1776. I 1781. GODINE.

Komunitet/godina	1776.	1781.
Petrovaradin	2.386	2.366
Karlovc	3.567	4.371
Zemun	3.848	4.539
Mitrovica	783	851
Vinkovci	443	522
Brod	1.472	1.563
Nova Gradiška	366	531
Stara Gradiška	1.216	1.381
Zbroj	14.081	16.124

Podaci pokazuju da su novoosnovani komuniteti imali višestruko manji broj stanovnika negoli oni ranije osnovani. Vinkovci su, po popisima, imali tek četiristotine, odnosno petstotina stanovnika 1776. i 1781. Popisi tako pot-

³ KA, HKR, 1782, 23-61. Haupt summarischer Conscription Extract pro Anno 1776. und 1781.

vrđuju znatno manji broj žitelja negoli ih je bilo 1755. kada je u Vinkovcima živjelo oko 1300 ljudi.⁴

Budući da između 1755. i 1776. u Brodskoj pukovniji nije bilo većih epidemija bolesti, a samim time niti velikih pomora, također, budući da Brodska pukovnija nije imala većih gubitaka u Sedmogodišnjem ratu, a vojne vlasti nisu dopuštale masovno napuštanje Vojne krajine, napose ne obrtnicima, ovaj smanjeni broj žitelja u Vinkovcima može se objasniti samo činjenicom da je dio njih bio pod ingerencijom vojnih vlasti, a dio pod ingerencijom mjesnih civilnih vlasti - gradskog magistrata koji je uspostavljen po proglašenju Vinkovaca slobodnim vojnim komunitetom. Zbog toga su popisi provedeni u razdoblju 1765. – 1787. u vojnom komunitetu Vinkovci bilježili tek nekoliko stotina stanovnika. Slijedom iste logike možemo prihvatiti podatak koji je iznio Lazar Čelap da Vinkovci 1785. godine imaju 1.318 stanovnika.⁵ Naime, jasno je da Čelap Vinkovce promatra kao jedinstvenu urbanu cjelinu, a ne kao dvije zasebne upravne cjeline. Također, broj stanovnika koji donosi Čelap možemo prihvatiti i stoga što on ukazuje na vrlo usporen rast broja stanovnika te tako potvrđuje Vinkovce kao dio Brodske pukovnije koja također bilježi vrlo usporen rast broja stanovnika.

Međutim, mali broj stanovnika neposredno je utjecao na ispunjavanje temeljne obveze koju su Dvorsko ratno vijeće i Generalna komanda Slavonske vojne krajine 1765. postavili pred slobodni vojni komunitet Vinkovce. Vinkovci su, kao i Gradiška te Mitrovica, morali plaćati 1.000 forinti godišnjeg poreza. To je tek neznatno manje nego što su plaćali komuniteti s nekoliko puta više stanovnika, odnosno kontribucija koju su Staroj Gradiški vojne vlasti propisale 1753. određena je 1765. Vinkovcima, Novoj Gradiški i Mitrovici. Istovremeno sve tri pješačke pukovnije Slavonske vojne krajine, Gradiška, Brodska i Petrovaradinska, u granični fond godišnje uplaćivale su 10.646 for.⁶

Budući da je nekoliko stotina stanovnika vojnog komuniteta Vinkovci bilo opterećeno kontribucijom jednakom onoj koju su plaćala mjesta koja su, poput Stare Gradiške, imale dvostruko više žitelja nego li Vinkovci oni su “nerijetko 50%”⁷ svojih prihoda morali uplatiti u graničarski fond (*Gränitz Fundo*). Radi tako visoke porezne opterećenosti komunitetski prihodi su morali biti puno raznovrsniji. Blagajnu komuniteta Vinkovci (*Communitäts*

⁴ Po popisu iz 1755. u Vinkovcima je živjelo 130 vojnika, 69 neunovačenih, 133 invalida i 269 dječaka. Ukupno je bilo 596 muškaraca. Ako prihvatimo činjenicu da Vinkovci 1755. funkcioniraju kao ostatak Brodske pukovnije u svemu pa tako i u populacijskim omjerima te ako stanje po kojem u Brodskoj pukovniji na 100 muškaraca dolazi 120 žena apliciramo na Vinkovce onda opravdano možemo ustvrditi da je 1755. u Vinkovcima živjelo oko 1300 žitelja. Usp. KA HKR 1756.

⁵ Lazar Čelap, Zemunski vojni komunitet (1717. -1881), *Spomenik SAN*, 19. Beograd 1967., 5.

⁷ Josip Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb 1950., 75, 76.

⁶ Isto.

Proventen Cassa) osim arendi, tj. zakupnina, punili su porezi te tzv. neplani-rani prihodi (*zufälligen Einkünften*). Temeljni porezi bili su porez na zemlju (*Grundsteuer*) i obrtnoposlovni porez (*Gewerbsteuer*). Zemljoposjednici koji stanuju u komunitetu podijeljeni u tri klase plaćali su po jutru oranice 24, 20 i 17 krajcara.⁸ Po jutru livade plaćali su 30 kr., po jutru voćnjaka 48 kr., po jutru vinograda 34 kr., te 15 kr. za jutro pašnjaka. Stranci tj. oni koji nisu iz komuniteta, a u njemu posjeduju zemlju plaćali su porez od 2 for. i 40 kr. za svako jutro voćnjaka i vinograda. Stranci vlasnici oranica također su bili podijeljeni u tri klase te su po jutru plaćali 48 kr. za prvu klasu zemljišta, 40 kr. za drugu te 34 kr. za treću klasu. Osim toga stranci su za svako jutro voćnjaka, povrtnjaka ili vinograda morali platiti jednokratni porez od 5 for. i 20 kr. kako bi im bilo priznato vlasništvo nad zemljom.

Visina obrtnoposlovnog poreza ovisila je o poslu koji je vršio porezni obveznik te je shodno tome u komunitetu oformljeno šest skupina poslova tj. šest poreznih skupina.⁹ Razvoju obrta u Vinkovcima znatno je pridonijela odredba, tzv. «Privilegije» vladarice Marije Terezije od 1. studenog 1768. o obaveznom uvođenju cehovske organizacije u Vojnoj krajini. Od svih zemalja Habsburške Monarhije Vojna je krajina posljednja dobila pravo, ali i obavezu da se na njenom prostoru obrtnička proizvodnja organizira u cehovsku proizvodnju. Slavonska generalkomanda je «Privilegije» potvrdila 1. siječnja 1769. godine.¹⁰ Od tog dana svi su se obrtnici morali udružiti u cehove. Zasebne cehove mogle su zasnovati samo djelatnosti kojima se bavio veći broj obrtnika, svi ostali su se udruživali u cehove srodnih djelatnosti. U Vinkovcima je bilo stvoreno šest cehovskih razreda:

- Prvi cehovski razred sačinjavali su krojački obrti: muški i ženski krojači, krojači ugarskih i njemačkih odijela, gumbari te proizvođači konca i užadi. Taj razred se nazivao i njemačkim cehom, ali ne zbog nacionalne pripadnosti već zbog vrste proizvoda koje su producirali.
- Drugi cehovski razred sačinjavali su obrti u kojima je zajednički rad s vatrom odnosno rad pri visokim temperaturama: zlatari, bravari, kovači, staklari, pekari, brijači, sapunari, lončari, puškari. Njima su pridodani mesari, mlinari, urari, češljari. Ovaj razred je u Vinkovcima bio vrlo brojan, ponajviše zbog oružara koji su djelujući u Vinkovcima opsluživali čitavu pukovnicu.
- Treći cehovski odjel sačinjavali su kožarski obrti: čizmari, obućari, kožari,
- Četvrti cehovski razred sačinjavali su obrti koji obrađuju krzno i kožu: krznari, remenari i sedlari,

⁸ Visina poreza ovisila je o kvaliteti zemljišta.

⁹ Vaniček navodi da je u vojnim komunitetima bilo pet poreznih skupina, a porezi su iznosili 26 for. za 1. skupinu, 10 for. za drugu, 8 for. za treću, 6 for. za četvrtu i 2 for. za petu skupinu. Usp. Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, Wien 1875., 2 (4), 304.

¹⁰ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Slavonska generalkomanda (dalje: Sgk), 1769. 1-7.

- Peti cehovski odjel sačinjavali su građevinski obrti: stolari, zidari, drvodjelje, tapetari i ličiocci,
- Šesti cehovski odjel sačinjavali su opančari.

Obrtnici u cehovima bili su zaštićeni na dva načina: ponajprije gradski trgovci u Vinkovcima nisu smjeli prodavati uvoznu robu ako takvu već proizvode domaći obrtnici, a ako obrtnici sami prodaju robu koju proizvode trgovci, također, takvu robu nisu smjeli prodavati. Nadalje, strani trgovci i obrtnici svoju su robu mogli Vinkovčanima ponuditi samo jednom godišnje i to na godišnjem sajmu. No, takva kompleksna zaštita obrtnika proizvela je, pored povećanja broja obrtnika, i pad kvalitete proizvoda. Naime, zaštićeno tržište i nepostojanje ikakve konkurencije njihovim proizvodima nisu obrtnike tjerali na stalno usavršavanje i poboljšavanje kvalitete svojih proizvoda. Naprotiv, kvaliteta obrtničke djelatnosti u Krajini je nazadovala, a posljedica toga je propast velikog broja obrtnika u drugoj polovici 19. stoljeća koji se dogodio po otvaranju krajiškog tržišta uvoznom robom. Slično se dogodilo s vinkovačkom svilanom koja je djelovala od 1786. godine, a koja je propala radi stranih otkuplivača čahura dudova svilca i zbog nezainteresiranosti krajišnika za uzgoj dudu i buba dudova svilca po cijenama koje je nametnulo tržište znatno veće od krajiškog.¹¹ Vojnu krajinu je nadživjela jedino satnijska ciglana koja se razvila u snažan industrijski kompleks.

Komunitetsku blagajnu dodatno su punili tzv. "neplanirani prihodi" (*Zufällige Einküfte*). Tim prihodima blagajnu su punili i ljudi koji žive u komunitetu, ali i oni koji u komunitet dolaze radi posla. Jedan od vrjednijih izvora neplaniranih prihoda komunitetske blagajne bio je i otkup od rabote. Za razliku od građana kontribuenti su bili obavezni na davanje rabote. Mogućnost da plate da ne bi morali odraditi dvanest dana manuelne i četiri dana vučne rabote pogodnost je koja se nudila kontribuentima. Četrdeset krajcara za jedan dan manuelne i jedna forinta za dan vučne rabote bila je cijena s kojom se kontribuent mogao iskupiti od radova na popravku tvrđave ili gradnje javnih zgrada i puteva.

Simbolične sume komunitet je dobivao od prava na izvođenje dimnjačarskog posla, od ribarenja, od korištenja šuma, proizvodnje cigala, od laudamija, od novoprimljenih građana, od sudbenih taksa i globa itd.

Najizdašniji prihodi svakako su bile arende za krčme i šatore pod kojima se prodavala najrazličitija roba te novac dobiven od dozvola za rad mlina.

Uzmimo stoga u račambu, primjerice, godinu 1776. jednu od financijski najuspješnijih godina vojnog komuniteta Vinkovci.

Glavni prihodi bili su kućarina na komunitetske kuće, аренда za krčme (i to krčme iz Njemačke ulice, krčme kod stare katoličke crkve i krčme iznad

¹¹ Krunoslav Tkalc, Vinkovci kao sjedište Sedme brodske regimente i Devete vinkovačke kompanije, *Godišnjak Matice hrvatske Vinkovci*, 5, Vinkovci 1966., 24, 25.

Ervenice (*Herventza*). Pritom su Pavo Čivić/Csivics, Miško Santovčević/Misco Santovcsevich, Nikola Buljak/Nicola Buliak, Nikša Georgević/Nitscha Georgevich, Stephan Stibinger platili 177 forinti za dvije varoške kuće. Vincenz Sontag platio je 107 forinti za gostionicu u Njemačkoj ulici, Johannes Resch platio je 194 forinte za gostionicu kod stare katoličke crkve, a Matko Drenovčević/Drenovcsevich platio je 231 forintu za gostionicu na Ervenici. Uz to uprihodovano je po raznim stavkama još 901 forinta i 21 krajcar te su ukupni prihodi Vinkovaca te godine iznosili 1.610 forinti i 21 krajcar. Ukupni rashodi za plaće i druge troškove uprave komuniteta iznosili su 560 for i 21 kr tako da je vojni komunitet Vinkovci u 1776. godini uplatio 1.050 for. poreza.

Određena financijska uspješnost koja se mogla vidjeti u navedenom primjeru sigurno se dijelom može objasniti činjenicom da su plaće magistratskih činovnika bile, u usporedbi s plaćama u drugim komunitetima, vrlo niske. Tako je, npr., vinkovački sindik primao tek 50 for godišnje plaće (dok je, usporedbe radi, sindik u drugim slavonskim komunitetima rijetko kad primao plaću manju od 200 for).¹² Gradski sudac primao je 36 forinti, dvojica vijećnika po 18 forinti te dvojica varoških kaplara – policajaca po 40 for.

Uspješnom poslovanju komuniteta mogao je pomoći, ali i odmoći i vojni dio Vinkovaca koji je također imao svoje krčme i trgovine. One su sigurno bile određena konkurencija obrtnicima, trgovcima i krčmarima iz komuniteta. Uz to, vojni dio je bio veće tržište pošto je u njemu redovito na straži boravilo i stotinjak vojnika iz drugih mjesta Brodske pukovnije. Važnost Vinkovaca kao zapovjednog mjesta ogledala se u tome da je svaki vojnik iz Brodske pukovnije nekoliko puta u svom životu morao provesti tjedan dana na tzv. vinkovačkoj straži. Svake subote u Vinkovcima se izmjenjivala straža sastavljena od mladića iz satnija Brodske pukovnije, a zimi kada je pukovnija izlazila na pukovnijske vježbe na vinkovačkom prostoru za vježbanje (*Exerzier-platz*), njihov broj se višestruko povećavao. Također, krajišnici su u Vinkovce dolazili i na godišnji pregled opreme i oružja te na paradu pred zapovjednikom Slavonske vojne krajine.

Poneki od njih su u Vinkovcima nabavljali ono što se u oskudno opskrbljenim seoskim trgovinama nije moglo naći. Tako je Babogredac Imra Matić 1777. svojoj ženi kupio češalj, a čitavoj zadruzi novi pribor za jelo.¹³ Slično se moglo očekivati i od drugih posjetitelja zapovjednog mjesta pukovnije. Naime, brojni posjeti stanovnika Brodske krajiške pukovnije Vinkovcima izazvali su, što je zapravo paradoksalno, jedan od temelja na kojima je počivala Slavonska vojna krajina, a to je bio sustav ograničavanja kretanja krajišnika izvan prostora sela u kojima su živjeli. Naime, krajišnici su za svako

¹² KA, HKR, 1776., 61-38. U istom dokumentu navode se plaće svih komuniteta Slavonske vojne krajine, tako se npr. navodi: «Auf Magistrats Solarien: dem Stadt Richter 150, dem Syndico 250, denen 4 Raths verwandtem jeden 25 f... Latus und Translatus 500 f.»

¹³ HDA Sgk R 1-18, 1778.

napuštanje prostora pukovnije morali od pukovnijskog zapovjedništva dobiti putovnicu. Pribavljanje takvog dokumenta nije otežavala samo vojna birokracija već su problemi bili vrlo različiti. Npr., ako je netko iz Broda na Savi namjeravao otputovati u desetak kilometara udaljeno selo Sibinj morao je prvo otići po putovnicu u sedamdesetak kilometara udaljene Vinkovce. Sibinj je, naime, bio u sastavu Gradiške pukovnije. Ignjat Brlić u svojim *Uspomenama* navodi da se “za svaku malenkost trebalo u Vinkovce ići, što je s velikim troškom i dangubom skopčano.”¹⁴

U Vinkovcima se, osim toga, nalazila vojna blagajna, uprava šuma i gruntovnica, tj. Vinkovci su bili ne samo vojno već i upravno središte pukovnije. Zbog svega toga oni su bili poželjno mjesto za naseljavanje brojnih umirovljenih časnika. Stoga Josip Matasović Vinkovce naziva “graničarskim pensionpolisom”.¹⁵ U Vinkovcima je, kako ističe Matasović, “bilo stjecajem prilika i života umirovljenika kao u centru pukovnije, udovica, doseljavanja i zbog školovanja djece. Škola je tada u Vinkovcima bilo najrazličitijih... Tu je bio i špital (bolnica). Uopće je mjesto za tadašnje doba bilo vrlo prometno, na glavnom poštanskom drumu. Odatle i razmjerno veliki broj gostionica sa već starim tradicionalnim imenima:

1. Winkowzer Militär Wirtshaus (godišnja arenda 60 forinti, sve su gostioničke zgrade bile državne t.j. aerarske).

2. Beim schwarzen Rössel (arenda 80 forinti).

3. Beim Hirschen (30 for.)

4. Beim grünen Baum (50 for.)

5. Einkehr Wirtshaus und Bräuhaus (40)

6. Beim weissen Wolfen (40)

7. Beim Posthorn (40)

8. Beim Ochsen (20)

9. Beim der silbernen Kugel (40)

10. Beim goldenen Fassl (50)

11. Beim Schützen (25).”¹⁶

No, brojne krčme iz vojničkog dijela Vinkovaca sigurno su bile oštra konkurencija krčmama u komunitetu te zato nisu pridonosile ostvarenju pred komunitete postavljenih ciljeva.

Pa ipak čini se da je tijekom razdoblja u kojem su Vinkovci bili slobodni vojni komunitet započet proces promjene strukture zanimanja. Naime, poput većine mjesta koja su bar jedno vrijeme provela u statusu slobodnog

¹⁴ Ignjat Alojzije Brlić, *Uspomene na stari Brod*, *Vijesti* 7, Slavonski Brod 1983., 18.

¹⁵ Josip Matasović, *Iz prošlosti Vinkovaca i Brodske pukovnije*, Vinkovci 1994., 115.

¹⁶ Isto.

vojnog komuniteta i Vinkovci su odražavali trendove povećanja broja ljudi zaposlenih u neagrarnim djelatnostima. Premda se u arhivskoj građi ne može naći puno potvrda ovoj tezi, a pojedini autori koji o ovom problemu pišu nerijetko pokazuju sklonost k pretjerivanju,¹⁷ prvi službeni popis stanovništva Vojne krajine iz 1857. potvrđuje ovu tezu.¹⁸ Obrtnici i trgovci polako istiskuju još u 18. stoljeću pretežite zemljoradnike. Naime, prema popisu iz 1767. u vojnom komunitetu Vinkovci bilo je 67 obitelji obrtnika.¹⁹ Na kraju srpnja 1768. godine u Vinkovcima su djelovali: jedan brijač, jedan pekar, jedan pivar, tri čizmara, jedan poplundžija, jedan staklar, tri pecara, jedan proizvođač bakrenih predmeta, osam opančara, tri bravara, jedan sedlar, tri užara, jedan zlatar, četrnaest krojača, tri obučara, tri stolara, jedan kolar, tj. ukupno 47 obrtnika.²⁰ Ostali stanovnici bave se zemljoradnjom. No, tijekom 19. stoljeća u Vinkovcima dolazi do promjene strukture stanovništva te se, slično kao i u ostalim slavonskim vojnim komunitetima sve manje ljudi bavi agrarnim djelatnostima.²¹

Usprkos promjeni strukture stanovništva pa i određenoj skromnosti koju je simbolizirala niska razina komunitetskih plaća, Vinkovci, kao i većina komuniteta, nisu na duže vrijeme mogli zadovoljiti osnovne zahtjeve vojnih vlasti. Premda podaci nisu sačuvani, čini se da Vinkovci nisu mogli kontinuirano ispunjavati pred njih postavljene obaveze. Vjerojatno je zato 1787. godine zapovjednik Slavonske vojne krajine, podmaršal Mitrovsky, ukinuo komunitete Staru i Novu Gradišku, Brod na Savi, Vinkovce, Bukovicu i Belu Crkvu.²² Ta mjesta, naime, nisu uspjela privući obrtnike i trgovce koji bi svojim radom potpomogli vojnokrajiški sustav, a upravo su broj trgovaca i obrtnika te potrošnja njihovih proizvoda u krajiškoj populaciji bila temeljna pitanja na koja je 1785. godine Dvorsko ratno vijeće upozorilo višeg nadglednika slavonskih vojnih komuniteta (*Communitäts Oberaufseher*) majora Oesterreichera²³ naređujući mu da provjeri stanje u komunitetima i da odredi one kojima će se ukinuti status povlaštenog krajiškog mjesta.

Nekadašnji komuniteti su 1787. godine bili prepušteni novoformljenom kantonalnom zapovjedništvu. Stanovništvo je, u skladu s popisom od 1781.

¹⁷ Usp. K. Tkalac, Vinkovci kao sjedište (...) ili Stjepan Pavičić, Razvitak naselja u Vinkovačkom kraju, *Godišnjak Pododbora Matice hrvatske Vinkovci*, 3, Vinkovci 1963.

¹⁸ *Bevölkerung und Viehstand vor der Militärgrenze nach der Zählung vom 31. October 1857.*, Wien 1859.

¹⁹ KA, HKR, 1768. 27-9/2.

²⁰ KA, HKR, 1768. 31-208.

²¹ *Povijest vinkovačke gimnazije*, Osijek 2002. 74 -79.

²² HDA, Sgk, 1787. 10-28.

²³ Drugačije svjetlo na problem ukidanja komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini baca referat tajnika Dvorskog ratnog vijeća Pidolla zu Quintenbacha iz 1803. godine u kojem se ističe da je odluku majora Oesterreichera značajno potpomogla njegova želja da dobije novo namještenje i da napusti Vojnu krajinu. KA SM, kut. 33, konv. Militär Communitäten überhaupt, *Referat des untergereichnichter Hofkriegs Sekretärs über zu Granz ausgereichnichten Gegenstand: Von den Militär Communitäten.*

godine, po potrebi, poput običnih krajišnika bilo razvrstano u bataljone i bila mu je određena rabota.²⁴ Građani vojnih komuniteta nisu se lako pomirili s oduzimanjem slobode nevojničkog života. Pokazuje to i njihova žalba upućena Mitrovskom neposredno nakon njegove odluke o ukidanju komuniteta u kojoj iznose želju da i dalje ostanu u statusu slobodnog vojnog komuniteta.²⁵ Tek prijetnja Mitrovskog da će im povećati kontribucije toliko da ih neće moći plaćati uvjerila ih je da se toj odluci moraju pokoriti. Žalbama Vinkovaca i drugih bivših komuniteta postignuto je tek toliko da je Slavon-ska generalkomanda 21. svibnja 1788. godine izdala naredbu da se “exkomuniteti upravljaju uljudno i po građanskih zakonih tako, da vojničku upravu i neosjete.”²⁶ Tako je jedna blaga preporuka obilježila kraj egzistencije vojnog komuniteta Vinkovci i nametnute dvadesetdvo-godišnje upravne podvojenosti.

---

²⁴ KA, HKR, 1787., 23-11.

²⁵ Isto.

²⁶ Ignjat Alojzije Brlić, *Uspomene (...)*, 18.

Summary

IMPOSED DUALITY: FOUNDATION OF THE FREE MILITARY COMMUNITY IN VINKOVCI (1765-1787)

In this paper we aim to analyze the foundation of the noncombatant institution of the military community in the command center of the Military Border regiment. Vinkovci was the command center of the Brod Military Border regiment, which was declared a free military community in 1765. The same occurred in Mitrovica, the center of command for the Petrovaradin military border regiment, and in Nova Gradiška, the command center of the Gradiška military border regiment. However, unlike the communities established in the Slavonian military border in 1748 and 1753, which were completely extracted from the military-administrative hierarchy, the communities founded in 1765 resulted from an administrative division of one community into two parts. In the case of Vinkovci this division is clearly evidenced by the relevant number of inhabitants. Namely, prior to the division, census showed that the population of Vinkovci numbered around 1300 people, whereas after this division in the military community, Vinkovci registered less than 500 inhabitants. Analyzing this administrative division of inhabitants occupying the same space, we came to the conclusion that this division occurred as a consequence of the failure of the project aimed at creating military communities in the Slavonian part of the Military Border. Namely, the inability to meet financial objectives, which had been set before the communities in 1753, forced the military authorities of the Slavonian Military Border to establish new military communities. As the Slavonian Military Border did not have urban centers wherein nonagrarian activities would account for a larger portion of activities, the only choice for the new communities was to establish them as military command centers for the regiments. Unlike other places in the Slavonian Military Border, the inhabitants of the command centers were not overburdened with military duties. All the time, guard was kept by soldiers from the remainder of the regiment so that the permanent inhabitants of what became the command center never had to perform this duty. This had left enough room for the inhabitants of Vinkovci, Mitrovica and Nova Gradiška to dedicate their time and energy to the development of crafts, trades and agricultural activities.

Yet, despite the good prospects that such centers enjoyed in view of the enlarged market emerging from constant fluctuations of soldiers and civilians in the command centers, not one of the communities founded in 1765 managed to justify its existence. None managed to achieve any significant results for the war treasury. Why was that so? The reason clearly lies in the fact that they had not been offered a new or at least a different functional concept, but they had to cope within the inadequate conceptual framework of the "old communities". This eventually led to their abolishment in 1787.

(Prijevod sažetka: Gabrijela Buljan)

Key words: Slavonian Military Confines, free military communities, town of Vinkovci